

שמחת בית השואבה במקדש

- א. מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו
- ב. מטרת השמחה
1. רש"י: הכנה לניסוך המים
2. רמב"ם: השמחה הכנה למצוות ארבעה מינים
- ג. הסבר הגר"ד סולובייצ'ק לעניינה של השמחה לפי הרמב"ם

א. מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו

במשנה (סוכה מב ע"ב) נזכרו מצוות שמקיימים בחג הסוכות, ונאמר בכמה ימים מימי החג מקיימים את המצוות הללו:

לולב וערבה – ששה ושבעה, ההלל והשמחה – שמונה. סוכה וניסוך המים – שבעה. החליל – חמשה וששה.

במשניות שבהמשך הפרק, מתואר ומפורט אופי קיום כל אחת מהמצוות הללו. במשניות שבתחילת הפרק הבא (סוכה נ ע"א; נא ע"א-ע"ב), מפורט מה הכוונה בנוגע לחליל:

החליל – חמשה וששה. זהו החליל של בית השואבה, שאינה דוחה לא את השבת ולא את יום טוב.

כשיום טוב הראשון של החג חל בשבת, חיללו בחליל בששת ימי חול המועד. כשיום טוב הראשון חל בימי חול, לא היו מחללים בשבת וביום טוב, אלא רק בחמשת הימים של חול המועד. היו מנגנים בכלים נוספים, ולא רק בחליל, אך "על שם שחליל קולו נשמע יותר מן האחרים, נקראו כולם על שמו" (ר' עובדיה ברטנורא, משנה סוכה ה, א).

בהמשך המשנה, מתוארת שמחת בית השואבה:

מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. כמוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים... מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהם, וארבעה סולמות לכל אחד ואחד, וארבעה ילדים מפירחי כהונה, ובידיהם כדים של מאה ועשרים לוג שהן מטילין לכל ספל וספל. מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן, מהן היו מפקיעין, ובהן היו מדליקין.

ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה. חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין בפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפניהם דברי שירות ותושבחות.

והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר, על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמש עשרה שיר המעלות שבתהלים, שעליהן לויים עומדין בכלי שיר ואומרים שירה.

ועמדו שני כהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושני חצוצרות בידיהן. קרא הגבר, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה עשירית, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו. (הגיעו לקרקע תקעו והריעו ותקעו). היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא ממזרח. הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהן ממזרח למערב ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה, ומשתחווים קדמה לשמש, ואנו ליה עינינו. רבי יהודה אומר: היו שונין ואומרין אנו ליה וליה עינינו.

פרטים נוספים על שמחת בית השואבה נזכרו בתוספתא (סוכה ד, ב-ד).¹

ב. מטרת השמחה

1. רש"י: הכנה לניסוך המים

מה מטרת השימוש בחליל ובכלי הנגינה האחרים? רש"י (ד"ה וזהו חליל, וד"ה בית) הסביר: "שהיו מחללין לרבות [=להרבות] שמחה לבית השואבה. בית השואבה – כל שמחה זו אינה אלא בשביל ניסוך המים". רש"י (ד"ה שעליהן) כתב שהלוויים היו עומדים על חמש עשרה המעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, וזה מקומם הייחודי לכבוד שמחת בית השואבה, "אבל דוכן לשיר הקרבן, אצל המזבח היה", אמנם הלוויים הם ששרים, אך אין זה במסגרת תפקידי הלוויים לשיר על הקרבנות.

במשניות (סוכה מח ע"א-ע"ב) מתוארות פעולות שיש לעשות במצוות ניסוך המים. על כך נאמר בגמ' (שם מח ע"ב):

מנא הני מילי? אמר רב עינא: דאמר קרא "ושאבתם מים בששון [ממעייני הישועה]" (ישעיהו יב, ג).

דברי רב עינא נזכרו שוב, בעקבות דברי משנתנו (סוכה נ ע"א-ע"ב), שבה נאמר ש"החליל – חמשה וששה":

גמרא. איתמר, רב יהודה ורב עינא. חד תני: שואבה, וחד תני: חשובה. אמר רמז זוטרא: מאן דתני שואבה לא משתבש, ומאן דתני חשובה לא משתבש. מאן דתני

1. שמחת בית השואבה קוימה רק בבית המקדש. במהלך הדורות, הנהיגו בקהילות ישראל לקיים "זכר לשמחת בית השואבה, ראו על כך בהרחבה בספרי: "תולדות המנהג לזכר שמחת בית השואבה", מועדי יהודה וישראל, עמ' 158-169.

שואבה לא משתבש – דכתיב: "ושאבתם מים בששון". ומאן דתני חשובה לא משתבש – דאמר רב נחמן: מצוה חשובה היא, ובאה מששת ימי בראשית.

רש"י הסביר את דברי רב עינא (סוכה נ ע"א ד"ה בית השואבה), וחזר על דבריו: "כל שמחה זו אינה אלא בשביל ניסוך המים, כדמפרש 'ושאבתם מים בששון'". גם את דברי רב יהודה הסביר רש"י (שם נ ע"ב ד"ה מששת ימי בראשית) בהקשר לניסוך המים: "דאמרן לעיל: שיתין נבראו מששת ימי בראשית לקבל הנסכים"². רב יהודה ורב עינא, "סבי דפומבדיתא" (סנהדרין יז ע"ב), נחלקו מה הנוסח הנכון, אך לפי שניהם שמחת בית השואבה במקדש היא בשל ניסוך המים.

בסוכות היו מנסכים במים במשך שבעת הימים, אך את השמחה באמצעות החליל וכלי הנגינה, היו מקיימים חמישה או ששה ימים, כי לא היו מחללים בחליל בשבת וביום טוב. בגמרא צוינה דעתו של ר' יוסי בר יהודה שחלק על חכמים במשנה, ולפיו החליל דוחה שבת. רבי ירמיה בר אבא הסביר מחלוקת ר' יוסי בר יהודה וחכמים:

דרבי יוסי בר יהודה סבר: שמחה יתירה נמי דוחה את השבת, ורבנן סברי: שמחה יתירה אינה דוחה את השבת.

יש לציין שרש"י (סוכה נ ע"ב ד"ה אבל) גרס בגמרא את הביטוי "שמחה יתירה" כשהסביר את מחלוקת ר' יוסי בר יהודה וחכמים ע"פ רב יוסף. השמחה היתירה לפי רש"י היא:

אבל שיר של שואבה – שהיה כל הלילה על מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, כדקתני במתניתין: והלויים בכנורות ובנבלים... שמחה יתירה היא... לחבב את המצות.

לפי רש"י, השמחה היתירה באה לידי ביטוי בנגינה במהלך הלילה למעט ערב שבת וערב יום טוב, ובכל מה שתואר במשנה לקראת ניסוך המים, על מנת לחבב המצוות. רש"י (שבת כא ע"א ד"ה שמחת בית השואבה שאני) ציין ששמחה זו "לאו דאורייתא היא". לפיו, חכמים קבעו לשמוח באופן מיוחד לקראת מצות ניסוך המים.³

-
2. במקומות נוספים קישר רש"י בין שמחת בית השואבה לבין ניסוך המים. בגמ' (סוכה מב ע"ב רש"י ד"ה החליל): "שמחת בית השואבה היו שמחים בחג, לכבוד שאיבת ניסוך המים, ומחללים בחלילים ובכנורות". בגמ' (סוכה מח ע"א) נאמר במשנה שבעת ניסוך המים "תקעו והריעו" רש"י (ד"ה תקעו והריעו) כתב: "משום שמחה, דכתיב (ישעיהו יב) 'ושאבתם מים בששון'". בגמ' (סוכה נה ע"א) נאמר ששיר של יום במקדש ביום הראשון של חול המועד היה "הבו לה' בני אלים" (תהילים כט), ורש"י (ד"ה אומרים) הסביר: "כל המזמור על שם שהיום תחלת שמחת בית השואבה – דהיינו 'כבוד ועז' (תהילים שם א), ובאותו מזמור 'קול ה' על המים' (שם ג) – על שם ניסוך המים". כדברי רש"י כתבו גם: המאירי שבת שם, וסוכה מב ע"ב; שיטה לא נודע למי, קידושין נד ע"א.
 3. הרא"ה קוק, ציין מספר פעמים את הערך והחשיבות של ההכנות לקראת מצווה משמחת בית השואבה שתכליתה היא ניסוך המים: אגרות הראיה, ד, עמ' רנו-רנז [אגרת א'שלה]; שמועות ראיה

נראה שגם התוספות (שבת כא ע"א ד"ה שמחת בית השואבה) ראה את השמחה כהכנה למצוות ניסוך המים. התוספות דן בשאלה מה המקור להיתר לעשות פתילות מבלאי בגדי כהונה? וכתב "דהואיל ולכבוד הקרבן היו עושין דכתיב 'ושאבתם מים בששון' (ישעיה יב) צורך קרבן חשוב ליה".

2. רמב"ם: השמחה הכנה למצוות ארבעה מינים

לפי הרמב"ם, שמחת בית השואבה היא חלק ממצוות ארבעה מינים. הרמב"ם (הל' סוכה ז, יג) הזכיר את הפסוק "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ) כמקור לכך שבבית המקדש נוטלים ארבעה מינים במשך כל ימי החג. כך כתב גם בפירושו המשנה (סוכה ד, ב):

הלולב נטילתו חובה מן התורה ביום ראשון בכל העולם, ונטילתו כל שבעה חובה במקדש בלבד, לפי שזהו כונת הכתוב: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים"⁴.

נראה שהרמב"ם התבסס בדבריו על מדרש ההלכה (ספרא, אמור פרשה יב פרק טז, ט):

"ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים", ולא בגבולים כל שבעה.⁵

במה באה לידי ביטוי השמחה במקדש בעת נטילת ארבעה המינים? הרמב"ם (הל' לולב ח, יב-יד) תיאר את השמחה במקדש בסוכות, והזכיר שוב את אותו הפסוק:

אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". וכיצד היו עושין? ערב יום טוב הראשון היו מתקנין במקדש מקום לנשים מלמעלה ולאנשים מלמטה כדי שלא יתערבו אלו עם אלו, ומתחילין לשמוח ממוצאי יום טוב הראשון. וכן בכל יום ויום מימי חולו של מועד מתחילין מאחר שיקריבו תמיד של בין הערבים לשמוח שאר היום עם כל הלילה.

– בראשית (מהדורה ישנה) עמ' קלז; עוד בשם הראי"ה קוק: הרב משה צבי נריה, מועדי הראי"ה, עמ' קי, קנה; "בית השואבה – שמשם שואבין רוח הקדש", ענבי פתיחה, עמ' 106-108.

4. דברים דומים כתב הריטב"א (סוכה כט ע"ב): "לולב הגזול והיבש פסול. פי' ארבעת מינין שבלולב הם במקדש שבעת ימים כדכתיב 'ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים' והיינו לשמוח לפני ה' במקדש כל שבעת ימי החג בד' מינין הכתובים בראש הפסוק. ובשאר מקומות בין בגבולין בין בחור"ל אינם אלא יום אחד מן התורה כדכתיב 'ולקחתם לכם ביום הראשון' ושאר ימים מצותן מדברי סופרים, כדתנן (לקמן מא ע"א): בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד התקין ריב"ז שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש".

5. רש"י (סוכה מא ע"א ד"ה במקדש) הזכיר מדרש הלכה זה, כשנימק מדוע נוטלים ארבעה מינים במקדש במשך שבעה ימים.

למרות הפירוט הרב, הרמב"ם לא הזכיר בהלכות אלו ובכל הלכות לולב את המילים "שמחת בית השואבה". את הלכות ניסוך המים כתב הרמב"ם במקום אחר (הל' תמידין ומוספין י, ו-י), וגם שם לא הזכיר את הביטוי: "שמחת בית השואבה", ולא תיאר פעולות של שמחה בהקשר של ניסוך המים. הרמב"ם הזכיר את המילים "שמחת בית השואבה" במשנה תורה פעם אחת (הל' כלי המקדש ח, ו): "מכנסי כהנים הדיוטים שבלו ואבנטיהם, היו עושין מהן פתילות, ומדליקין בהן במקדש בשמחת בית השואבה". הרמב"ם לא תיאר את השמחה בסוכות במקדש במסגרת הלכות יום טוב (ו, יז-כא) שם הוא עסק בהלכות שמחת החג, וכן לא עסק בזה בהלכות חגיגה (פרקים א-ב) בקרבן שמחה.⁶

הרמב"ם תיאר את השמחה במקדש בהל' לולב (פרק ח), בפרק שבו עסק בהלכות ארבעה המינים, ומכאן שלפיו, השמחה היתירה בלילה בבית המקדש היא חלק ממצוות ארבעת המינים. השימוש בחליל היה חמישה או ששה ימים, אך המצווה לשמוח בנטילת ארבעת המינים במקדש היא במשך כל שבעת הימים. חכמים הרחיבו את מצוות השמחה בימי חול המועד ללילות שלפניהם, כדי להרבות בשמחה. התיאור של הרמב"ם לשמחת בית השואבה שונה בפרטים מרכזיים ממה שכתוב במשנה, בתוספתא, ובגמרא בבבלי.

את הביטוי "בית השואבה" פירש הרמב"ם (פירוש המשנה סוכה ה, א):

ובית השואבה, שם המקום שהיו מתקינים לשמחה ולזמר, וקראוהו בשם זה כמו שנאמר: "ושאבתם מים בששון ממצעיני הישועה" (ישעיהו יב, ג).

בית השואבה זה כינוי למקום שבו התקיימה השמחה במקדש.⁷

6. מספר אחרונים כתבו על כך שהרמב"ם הפריד בין הלכות ניסוך המים לבין שמחת בית השואבה, ושהרמב"ם קישר את שמחת בית השואבה לחג, או לארבעה מינים: הרב ירוחם פישל פערלא, ספר המצוות לרב סעדיה גאון, חלק ג מילואים סימן ה עמ' רלג-רלז; רבי יששכר שלמה טייכטל הי"ד, משנה שכיר - חג הסוכות, ביאורי מקראות בספר נחמיה, עמ' 278-279; הרב שאול חנה קוק, עיונים ומחקרים, ב עמ' 33-35; הרב מנחם מנדל שניאורסון, חידושים וביאורים בש"ס, ס' יט; הרב אריה פומרנצ'יק, עמק ברכה, עמ' קט-קי; הרב שלמה גורן, "מצות השמחה בחג הסוכות", תורת המועדים, עמ' 115-126; הרב משה צבי נריה, "בית השואבה - שמשם שואבין רוח הקדש", ענבי פתחיה, עמ' 106-108; הרב מנחם סליי, "שמחת בית השואבה", תחומין, ב, עמ' 148-161.

7. הנצי"ב (העמק דבר, דברים טז, טו) הסביר את הערך המיוחד שיהיה בשמחה באמצעות מחול, על בסיס המדרש (ויקרא רבה פרשה ל, ב): " 'שובע שמחות' (תהילים טז, יא) אל תהי קורא כן אלא שבע שמחות. אלו שבע מצות שבחג, ואלו הן: ד' מינין שבלולב, וסוכה, חגיגה, ושמחה. אם שמחה למה חגיגה ואם חגיגה למה שמחה? אמר ר' אבין: משל לשנים שנכנסו אצל הדיין, ולית אנן ידעין מאן הוא נוצח. אלא מאן דנסב באיין בידיה, אנן ידעין דהוא נצוחי. כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקדוש ברוך הוא בראש השנה, ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא במה שישאל יוצאין מלפני הקדוש ברוך הוא ולולביהן ואתרוגיהן בידן, אנו יודעין דישאל אינון נצוחי. לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם 'ולקחתם לכם ביום הראשון' ". ופירושו המפרשים חגיגה היינו קרבן

הרמב"ם (ספר המצוות, מצות עשה נד; וכעין זה כתב ספר החינוך, מצוה תפח) כתב עוד על שמחת בית השואבה, כשכלל שמחה זו בביאור המצווה "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד). הפסוק "ושמחת בחגך" עוסק בשמחה בחג סוכות (שם יג), ממנו למדו חכמים (חגיגה ח ע"ב) שיש מצווה לשמוח בכל הרגלים:

שצונו לשמוח ברגלים והוא אמרו יתעלה "ושמחת בחגך". והיא המצוה השלישית מן השלש מצוות הנוהגות ברגל. והענין הראשון הרמוז אליו בצווי הזה הוא שיקריב קרבן שלמים על כל פנים... וכולל באמרו "ושמחת בחגך", מה שאמרו גם כן שמח בכל מיני שמחה. ומזה לאכול בשר בימים טובים, ולשתות יין, וללבוש בגדים חדשים, ולחלק פירות ומיני מתיקה לקטנים ולנשים, ולשחוק בכלי ניגון, ולרקוד במקדש לבד, והיא שמחת בית השואבה. זה כולו נכנס תחת אמרו "ושמחת בחגך".

הרמב"ם כתב שיש מספר מרכיבים לשמחה בחג, ובתוכם כלל גם את שמחת בית השואבה, שלפי דברינו היא הכנה לקראת מצוות נטילת ארבעה המינים. נראה שהרמב"ם ביסס את דבריו בהל' לולב על האמור בירושלמי (סוכה ג, יא):

כתיב "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". אית תניי תני בשמחת לולב הכתוב מדבר... חברייא בעון קומי ר' יונה: היך מה דאת אמר "והקרבתם אשה לה' שבעת ימים" (ויקרא כג, ח) [בנוגע לקרבנות בחג הפסח], אין שבעה בלא שבת. ודכוותה "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים", אין שבעה בלא שבת. אמר לון: שנייא, הוא דכתיב "ולקחתם לכם ביום הראשון" (שם מ), חלק הראשון מהן.

מעתה במקדש ידחה בגבולין לא ידחה?

אמר רבי יונה: אילו הוה כתיב 'ולקחתם לפני ה' אלוהיכם', הייתי אומר: כאן מיצט, ובמקום אחר ריבה; אלא "ולקחתם לכם" מכל מקום, "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" בירושלם.

חגיגה, ונתקשו בפ' הקושיא אם חגיגה למה שמחה כו' וגם בפירוש הישוב, ולי נראה שאין הפירוש קרבן חגיגה דאם כן אמאי לא חשיב ראייה גם כן? אלא פירוש חגיגה היינו ריקודים, וזהו דמקשה למאי נצטוינו על שמחה וחגיגה הרי היינו הך, ומשני דהוא אות על הניצוח כמו לולב שמורה על הניצוח. ומעתה ניחא דכתיב תרי מצוות עשה, דמצות ריקוד אינו מצד שמחה כדרך השמחה שמביאה לידי ריקוד, אלא ריקוד הוא לאות על הניצוח, ואם כן אפשר דאפילו אינו שמח בלב, מכל מקום מצווה לרקוד". התוספות יום טוב (ראש השנה א, ב) כתב על האמור במשנה "בחג נידונין על המים" – "והא דמיחד שם חג לסוכות, טפי מפסח ועצרת. [וכן במשנה: ביכורים א, ו; שקלים ג, א; נדרים ז, ט; בכורות ט, ה] ואף על פי ששלשתן בשם חגים נקראו בכתוב. מ"מ מלת חג הנחתו הראשונה על המחול והריקוד. ...וטיפוח לשמחה, ובסוכות היתה שמחה יתירה של בית השואבה. לפיכך ראוי הוא להקרא ביחוד בשם חג. ומפני כן אומרים בו בתפלה 'זמן שמחתנו'".

ר' יונה לימד שהשמחה במקדש היא על ארבעה מינים, כנאמר בפסוק: "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים", ור' יונה הוא זה שלימד מאותו הפסוק גם על השמחה הגדולה במקדש שכונתה בית השואבה, שהביאה להשיג רוח הקודש. כך נאמר עוד בירושלמי (סוכה ה, א):

אמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמה בית שואבה? שמשם שואבים רוח הקודש, על שם "ושאבתם מים בששון ממעייני הישועה"...⁸ אמר רבי יונה: יונה בן אמיתי, מעולי רגלים היה, ונכנס לשמחת בית שואבה, ושרת עליו רוח הקודש. ללמדך שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמח. מה טעמא? "והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים" (מלכים ב, ג, ה).

ר' יהושע בן לוי, שהיה אמורא בארץ ישראל, ציין את אותו פסוק שאמר רב עינא האמורא הבבלי (סוכה מח ע"ב). אלא שההדגש בדבריו הוא על כך שעניינה של שמחת בית השואבה בבית המקדש, הוא שאיבת רוח הקודש ולא שאיבת מים.⁹ ר' יונה לימד שיונה הנביא זכה לקבל רוח הקודש ונבואה בשמחת בית השואבה.

כאמור לעיל, בגמרא (סוכה נא ע"א) נזכר הביטוי "שמחה יתירה", וגם הרמב"ם פתח את ההלכות של שמחת בית השואבה וכתב (הל' לולב ח, יב): "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה". בהמשך דבריו (שם, יג-יד) תיאר הרמב"ם את השמחה. נעין בפרטי ההלכות:

והיאך היתה שמחה זו? החליל מכה ומנגנין בכנור ובנבלים ובמצלתים, וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה בפה, ורוקדין ומספקין ומטפחין ומפזזין ומכרכרין כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שיר ותושבחות. ושמחה זו אינה דוחה לא את השבת ולא את יום טוב.

מצוה להרבות בשמחה זו, ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל, וראשי הישיבות, והסנהדרין, והחסידים והזקנים ואנשי מעשה – הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחין במקדש בימי חג הסוכות; אבל כל העם, האנשים והנשים, כולן באין לראות ולשמוע.

8. כך נדרש גם בבראשית רבה, פרשה ע, ח; רות רבה, פרשה ד ד"ה ושתית: "ששם היו שואבין [רוח הקודש] וחכמה ותורה לעולם".

9. התוס' (סוכה נ ע"ב ד"ה חד) הזכיר את דברי הירושלמי (סוכה ה, א) שציינו לעיל, בהקשר למ"ד שואבה – רב עינא. המהרש"א (חידושי אגדות שם) כתב שאין מחלוקת בין התלמודים. גם לפי הירושלמי הכוונה היא "ושאבתם רוח הקודש ע"י ניסוך מים שהיה בששון, דרוח הקודש בא מתוך שמחה". אך כאמור אין איזכור כלל בירושלמי בהלכה זו למצוות ניסוך המים, וכן דרשת הפסוק "ושאבתם בששון" נאמרו ע"י שתי אמוראים שונים.

הרמב"ם תיאר את השמחה הכללית (הל' יג), וכתב שהכל היו שותפים בשמחה זו. כל אחד היה מנגן בכלי הנגינה שהוא ידע לנגן בו, ורקד כפי שהוא ידע, ועוד. הרמב"ם הדגיש פעמיים: "וכל אחד ואחד... שהוא יודע... ומי שיודע... כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים...". הפניה היא לכל העם ובלשון זכר – לגברים בלבד.¹⁰ הרמב"ם ראה בשמחה זו שמחת מצווה כחלק ממצוות נטילת ארבעה מינים, ולכן הכל שותפים בה בניגון ובשירה. הכל חייבים במצוות ארבעה מינים, ואשר על כן, הכל חייבים בשמחה.¹¹

בהלכה שאחר כך (הל' יד) כתב הרמב"ם ש"מצווה להרבות בשמחה זו". הריבוי היה בא לידי ביטוי בכך שרק גדולי החכמים – ראשי הישיבות והסנהדרין, חסידים זקנים ואנשי מעשה היו רוקדים ומנגנים יותר מאשר אחרים. "אבל העם – האנשים והנשים כולן באין לראות ולשמוע". "העם", האנשים הפשוטים שהם אינם מהחכמים וראשי הישיבות והסנהדרין, וכן גם הנשים, לא היו משתתפים באופן פעיל, רק רואים ושומעים. במשנה נזכר ש"חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין בפניהם" (סוכה נא ע"א; תוספתא סוכה ד, ב), ואילו הרמב"ם הוסיף: "גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין" שהם אילו שהיו רוקדים. בדבריו אלו רמז על הנהגותיהם של הלל, רבן שמעון בן גמליאל ור' יהושע בן חנניה, בשמחת בית השואבה (תוספתא סוכה ד, ג-ה).

בעוד שבמשנה (סוכה נא ע"ב; ובקצרה בתוספתא סוכה ד, ז) התיאור הוא שהלויים הם אלו שמנגנים בכלי שיר:

הלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר, על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, כנגד חמשה עשר שיר המעלות שבתהלים, שעליהן לויים עומדין בכלי שיר ואומרים שירה.

כמו כן, לא נזכר במשנה ובתוספתא שאחרים היו מנגנים. הרמב"ם, כאמור, הדגיש מספר פעמים שכל מי שיודע לנגן ולשיר היה עושה זאת.

10. הרב יעקב אריאל ("זה אלי ואנוהו", אסיף, ד, עמ' 103-109) כתב שנשים חייבות בשמחה, ולכן אם אשה עלתה למקדש היא חייבת בשמחה לפני ה' במקדש, ואם כן ראוי שתיטול לולב בשעת ההלל. זו הסיבה שתקנו גזוזטרה בשמחת בית השואבה כדי לשתף את הנשים כי מצוה זו היא המשך של מצוות לולב. לפיו זה אולי המקור למנהגן של נשים ספרדיות בירושלים ליתול לולב בברכה זכר למקדש (עין ברכי יוסף סי' תרנד אות ב; הגר"ע יוסף, יביע אומר, א, או"ח סי' לט-מב שחלק על כך אך את המנהג אין להכחיש). כאמור לעיל נשים אמנם נכחו בשמחה במקדש שהתקיימה בעזרת נשים, אך לא היו שותפות בשמחה עצמה.

11. לפי הריטב"א (סוכה נג ע"א) רק גדולים וחסידים השתתפו בשמחת בית השואבה "והוי יודע שכל השמחה היתירה היתה בהלל ולהודות לה' על הטובה שעשה לישראל להשרות שכנתו בתוכנו וגם כנגד העוה"ב הנתון לצדיקים, ולפיכך לא היה אלא על ידי גדולים וחסידים שלא יראה כקלות ראש וכשמחת בחורים".

סיכום דברי הרמב"ם

לפי הרמב"ם, ה"שמחה היתירה" במקדש באה לידי ביטוי בכמה אופנים. מאחרי הקרבת קרבן תמיד של בין הערביים היו שמחים עד עלות השחר; הכל היו שותפים במצווה זו, בכלי נגינה, שיר וריקוד, ובאמירת שירות ותשבחות. הריבוי בשמחה זו היה ע"י חכמי ישראל, ראשי הישיבות והסנהדרין, חסידים זקנים ואנשי מעשה, שהיו שמחים באופן מיוחד. השמחה היא לקראת נטילת ארבעה מינים בבוקר.¹²

ג. הסבר הגרי"ד סולובייצ'יק לעניינה של השמחה לפי הרמב"ם

הסבר זה לדברי הרמב"ם שונה מהסברו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים לסוכה, עמ' רסח), לפיו:

הרמב"ם אינו מזכיר את שאיבת וניסוך המים בין הלכות שמחת בית השואבה, ואת דיני שמחת בית השואבה אינו מביא בהל' תמידין אלא בהל' לולב, ומביא כמקור לשמחת בית השואבה את הפסוק "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", דקאי אשמחת הרגל דסוכות, ומוכח שלרמב"ם עיקר השמחה דשמחת בית השואבה שייכת לשמחת הרגל, ולא לשאיבה וניסוך המים.

עוד כתב (שם עמ' רסט):

בתורה נמצאים שני פסוקים המצווים על שמחה בסוכות: א. "ושמחת בחגך"; ב. "ושמחתם לפני ד' אלקיכם שבעת ימים", וכל אחד מלמד על קיומים אחרים בשמחת הרגל:

12. [הערת עורך (ה"ד)]: ההבנה שמחדש המחבר, שהרמב"ם ראה את שמחת בית השואבה כהכנה למצוות ארבעת המינים, מבוססת על שני יסודות: א. השימוש שעשה הרמב"ם בפסוק שאמנם סופו עוסק בשמחה, אך תחילתו עוסקת בארבעת המינים: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". ב. בחירתו של הרמב"ם למקם את שמחת בית השואבה בהלכות ארבעת המינים. לענ"ד, ניתן להסביר היטב את שני העניינים באופן הקרוב יותר ללשון הרמב"ם, ומבלי להגיע לחידוש מופלג זה של הכנה למצוות ארבעת המינים (שנוהגת רק ביום): א. הפסוק אכן מקשר בין ארבעת המינים לשמחה, אך ניתן להבין שארבעת המינים הם הכלי לשמחה, ולא שהשמחה היא הכנה אליהם. אם כן, ארבעת המינים ואירוע שמחת בית השואבה, הם שתי דרכים לקיים את מצוות השמחה בחג, וכפי שמסביר המחבר לקמן ששמחת החג כוללת את שמחת המקדש, ובשונה מהבנת הגרי"ד שיש שתי מצוות שמחה שונות. ב. מכיוון שגם נטילת ארבעת המינים וגם שמחת בית השואבה קשורות למצוות השמחה בחג, ומכיוון ששתיהן נוהגות רק בסוכות ולא בכל החגים, לכן הרמב"ם כרכן זו בזו, והביאן כאן ולא בהלכות יו"ט.]

[א] מצות השמחה מ"ושמחת בחגך" מקיימים ע"י אכילת שלמים ובשר וע"י שתיית יין, עיין ברמב"ם (פ"ו מ"ו ט"ז ה"ז). אמנם מצות השמחה של "ושמחתם לפני ה' אלקיכם" מקיימים דוקא ע"י שירות ותשבחות.

[ב] ועוד דבר: מצות "ושמחת בחגך" מקיימים בכל אתר ואתר. מאידך, מצות "ושמחתם לפני ה' אלקיכם..." מקיימים דוקא במקום בית המקדש.

[ג] ועוד, כל אדם מישראל מקיים את המצוה של "ושמחת בחגך", ולעומת זאת מצות "ושמחתם" מתקיימת דוקא ע"י גדולי חכמי ישראל, חסידים, זקנים ואנשי מעשה.

[ד] ולאחרונה, מצות "ושמחת בחגך" מקיימים בין ביום ובין בלילה, אבל המצוה של "ושמחתם לפני ה' אלקיכם" מקיימים רק בלילה. (וקצת צ"ע מדוע דוקא בלילה ולא ביום א). לפי זה, ייתכן שלשם כך נקראת שמחה זו שמחה חשובה, כי בשמחה זו משתתפים דוקא אנשים חשובים – הגדולים ואנשי המעשה, החשובים שבישראל.¹³

לדברינו, הרמב"ם ראה ב"שמחה היתירה" במקדש בסוכות חלק ממצוות ארבעת המינים במקדש. אמנם אי אפשר לשמוח בשמחה היתירה בערב שבת ובערב יום טוב, אך בשאר הימים השמחה קשורה לארבעת המינים. היא קשורה לשמחת הרגל, אך היא ממוקדת בארבעת המינים. "ושמחת בחגך" זו מצווה שיש לה הרבה פרטים. ולהלן התייחסות לחלק מדברי הרי"ד סולובייצ'ק:

א. "ושמחת בחגך" מתקיימת באכילת שלמים, בשר ויין, אך גם "לשחוק בכלי ניגון ולרקוד במקדש לבד, והיא שמחת בית השואבה (סוכה נ ע"א-נג ע"ב), זה כולו נכנס תחת אמרו: 'ושמחת בחגך' " (ספר המצוות, עשה נד).

ב. המצווה "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" היא רק בבית המקדש, כפשוטו של הפסוק. אך כאמור לעיל [א], כל מה שקשור לשמחה במשך שבעה ימים במקדש נכלל תחת הוראת הפסוק "ושמחת בחגך", ואף השמחה שבמקדש בכלל זה.

ג. מצוות "ושמחתם" מתקיימת על ידי כל אחד ואחד, כלשון הרמב"ם: "וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה בפה, ורוקדין ומספקין ומטפחין ומפזזין ומכרכרין כל אחד ואחד כמו שיודע ואומרים דברי שיר ותושבחות" (רמב"ם הל' לולב, ח, יג-יד). הייתה תוספת מיוחדת לגדולי ישראל לחכמים ולזקנים במצווה זו, ובזה היה ריבוי שמחה, אך לא הופקעה השייכות של כל יחיד ויחיד למצווה.¹⁴

13. ראה שם עמ' רסט-רעה; ובהערות תלמידים עמ' שו-שז.

14. גם כשרק חלק מהעם מקיים מצווה, יש לראות זאת כקיום מצווה של הכלל. בהקשר למצוות השמחה בשמנת ימי חג הסוכות, שאלה הגמרא (ירושלמי סוכה ד, ה) אם חל יום טוב ראשון בשבת לא

ד. אכן, המצווה העיקרית של "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם" היתה מתקיימת רק ביום במסגרת נטילת ארבעה מינים, אבל ההכנות למצווה זו, שהיוו גם חלק מקיום המצווה כוללת של "ושמחת בחגך", היו מקיימות בלילה.

הוכחה נוספת לכך שהכל היו שותפים בשמחה, היא מההלכה הבאה ברמב"ם (הל' טו) שמסיימת את הלכות לולב:

השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן, עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו שנאמר "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב" (דברים כח, מז).

אם רק חכמי ישראל והאישים הנוספים שנזכרו היו מצווים בשמחה זו, לא היה כותב הרמב"ם על חובת השמחה של כל אדם, בעת שהוא מקיים מצוות. מכאן שהכל שמחים במצווה זו. בהמשך ההלכה כתב הרמב"ם בנוגע למנהיגים ובעלי תפקידים:

וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו ומתכבד בעיניו במקומות אלו חוטא ושוטה, ועל זה הזהיר שלמה ואמר "אל תתהדר לפני מלך" (משלי כה, ו). וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול המכובד העובד מאהבה, וכן דוד מלך ישראל אמר "ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני" (שמואל ב, ו, כב), ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' שנאמר "והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה'".

הרמב"ם למד מדברי שלמה המלך, ומהנהגותיו של אביו – דוד המלך, על החובה והמעלה המיוחדת של מלך וכל מנהיג אחר, ששמח באופן מיוחד לפני ה'. כך גם בשמחת בית השואבה, כשגדולי התנאים רקדו באופן מיוחד לפני ה'.

מקריבים בו שלמי שמחה, והתשובה: "אמר רבי יוסה: קיימה רב אבודמי נחותה בכהנים ובשעיר". הכהנים היו אוכלים את שעיר החטאת של הציבור ובוזה היו מקיימים מצוות שמחה גם ביום טוב ראשון שחל בשבת. אמנם בבבלי (פסחים ע"א) נדחה הסבר הזה.

